

УДК 378.140

І. О. Мирна,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
innamirni@mail.ru

АНАЛІЗ СТАНУ СФОРМОВАНOSTI СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

У статті здійснено огляд сучасних педагогічних досліджень щодо сутності поняття "соціальна компетентність", її ролі у професійній діяльності класних керівників загальноосвітніх шкіл. Звернено увагу на складність діагностування рівня сформованості соціальної компетентності, виокремлено змістові елементи соціальної компетентності і підібрано методики, за допомогою яких можливе її дослідження. Автором наведено результати дослідження рівня соціальної компетентності класних керівників загальноосвітніх шкіл.

Актуальність дослідження. Нове покоління сучасності входить у досить непростий соціальний світ, який характеризується постійними змінами, ускладненням соціальних зв'язків, розмитістю критеріїв оцінювання соціального успіху та престижності, міжгенераційною відчуженістю тощо. У такому соціумі людині важко визначити власні життєві орієнтири, здобувати відповідний соціальний статус, реалізовувати свої соціальні здібності.

Щоб уникнути багатьох ризиків, що можуть значно послабити життєві позиції молодої людини, їй потрібно засвоїти основи функціонування соціального світу, бачити його реальний стан, вміти взаємодіяти з ним (насамперед, у груповій взаємодії) у конкретних ситуаціях, знаходити в ньому своє місце та відповідати на його очікування (виконуючи соціальні статуси та ролі), прагнути до удосконалення соціальних взаємин та бути готовим до практичних дій, реалізуючи при цьому свої особистісні потенції та бажання. Отже, сучасне соціальне життя передбачає, що кожна людина повинна бути соціально компетентною особистістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями вивчаються різні складові соціальної компетентності як системи знань про соціальну дійсність та про себе, системи складних соціальних умінь і навичок взаємодій, системи сценаріїв поведінки у типових соціальних ситуаціях, що дозволяють адекватно адаптуватися та приймати оптимальні рішення. Вивчаються механізми й умови формування та розвитку компетентності у спілкуванні, особливості соціальної перцепції у різних соціальних та професійних групах.

Питання розвитку соціальної та комунікативної компетентностей досліджувалось на теоретичному й методологічному рівнях у працях Дж. Р. Андерсена, Л. В. Барановської, Ф. С. Бацевич; також захищено низку дисертаційних досліджень у галузі комунікативної компетентності майбутніх працівників соціономічних спеціальностей.

Багатомірність змісту комунікації й спілкування надає збільшення особистісного у сприйнятті. Проблеми міжособистісного сприйняття, пов'язані з дослідженням психологією пізнання один одного, присвячені праці Г. М. Андреевої, А. А. Бодалева, А. И. Донцова, В. В. Знакова, В. А. Лабунської, О. Г. Кукосян. У згаданих працях досліджено загальні закономірності формування образу іншої людини, з'ясовано значення статі, віку, професії у процесі формування у людини знань про інших людей.

Метою нашої статті – є аналіз феномену соціальної компетентності, її ролі та рівня сформованості у професійній діяльності класних керівників загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з середини ХХ ст., поняття соціальної компетентності інтенсивно розроблялося філософами, психологами, соціологами. Так поняття "соціальна компетентність" ввів у науковий обіг німецький учений Г. Рот, який соціальну компетентність вважав одним із різновидів людської компетентності, що відображає взаємодію між людьми [1].

Г. Е. Беліцька [2] підкреслює, що соціальна компетентність концептуалізує вищий рівень соціальної активності особистості, – освоєння та розвиток соціальної дійсності – який досягається у процесі діяльності, поведінки, спілкування, спостереження, завдяки гуманізації усвідомлення соціальних проблем і ціннісних орієнтацій.

На думку Н. В. Веселкової, Е. В. Прямікової, під соціальною компетентністю особистості розуміються "знання, вміння, навички конкретного індивіду, набуті та засвоєні ним у результаті взаємодії із соціумом, і його здатність орієнтуватися у соціальному середовищі" [3].

В. Н. Куніцина [4: 480] визначає соціальну компетентність як "систему знань про соціальну дійсність і про себе, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки у типових соціальних ситуаціях, які дозволяють швидко і адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи кон'юнктуру; діючи за принципом "тут і зараз і найкращим чином"; беручи максимально можливе зі складених обставин".

Розглядаючи соціальну компетентність як особистісне формування, М. І. Лук'янова трактує даний феномен як "свідоме вираження особистості, яке виявляється у її переконаннях, поглядах, відношеннях, мотивах, установках на певну поведінку, у сформованості особистісних якостей, які сприяють конструктивній взаємодії" [5].

Визначення поняття "соціальна компетентність" дано у Постанові кабінету міністрів від 20.04.2011 року № 462 "Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти", воно трактується як здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі [6].

Соціальна компетентність стає однією із головних потреб сучасної людини. Ця потреба має формуватися зонайраніше, тобто у підлітків та старшокласників, які вже можуть активно включатися у соціальне життя. У досягненні соціальної компетентності має бути зацікавлена як сама особистість, так і суспільство, до якого вона належить. Тому формування та розвиток цієї компетентності в учнів є одним із головних завдань сучасної школи. Щоб вирішувати це непросте завдання, у свою чергу, класні керівники загальноосвітніх шкіл повинні володіти соціальною компетентністю на належному рівні.

У вивченні структури соціальної компетентності ми погоджуємося з німецькими дослідниками Х. Шулером, Д. Бартелме, які поділили змістові елементи соціальної компетентності на дві групи. До першої групи запропонували відносити елементи, пов'язані з конкретною поведінкою, які виявляються у діях людини. Ми вважаємо, що у цю групу варто включати наступні елементи: комунікативні вміння, здатність працювати у групі, здатність до вирішення конфліктів і проблем. До другої групи, наслідуючи Х. Шулера та Д. Бартелме, ми відносимо елементи, які не можемо спостерігати безпосередньо, та про існування яких можемо судити по поведінці людини. Ми відносимо до цієї групи такі змістові елементи соціальної компетентності, як емпатія, рольова гнучкість, відповідальність.

Варто зазначити, що для визначення рівня соціальної компетентності не існує валідизованих і надійних стандартизованих методик. У цій ситуації можна було б розробити оригінальні діагностичні способи виміру. Але ці способи потребували б апробації, валідизації і стандартизації. Тому ми не вважали за доцільне у межах даного дослідження вирішувати окрему задачу по розробці діагностичних методик.

Нами були використані стандартні і неодноразово апробовані методики, які дозволяють через непрямі показники, що приведені у відповідність до прямих показників, виміряти параметри, які нас цікавлять.

Для вимірювання змістових елементів соціальної компетентності, які є її показниками, а саме комунікативних вмінь, здатності до роботи у групі, здатності до вирішення конфліктів і проблем, відповідальності, рольової гнучкості, емпатії, у дослідно-пошуковій роботі використовувалися наступні методики:

1. Для визначення рівня розвитку комунікативних умінь ми використовували тест В. Ф. Ряховського. Запропонований тест містить можливість виявити рівень комунікабельності людини.

2. Для визначення рівня розвитку здатності роботи у групі використовувався тест на міжособові взаємини. Запропонована методика дозволяє виявити три можливих "типи" сприйняття індивідом групи. При цьому в якості показника типу сприйняття виступає роль групи в індивідуальній діяльності того, хто сприймає. За допомогою даної методики виявляється переважаючий тип стосунків із людьми у самооцінці і взаємооцінці.

3. П'ятифакторна модель особистості *Х. Шулера, Д. Балтерме*. Автори запропонували п'ять ознак, за допомогою яких ми можемо визначити той чи інший рівень розвитку соціальної компетентності: екстраверсія, емоційна стабільність, сумісність, добросовісність, відкритість досвіду. Кожна ознака характеризується якісним описом.

Екстраверсія є суттєвою умовою для соціальної компетентності – такі якості, як товариськість, оптимістичність важливі для взаємодії. Добросовісність пов'язана з нахилами концентровано і терпляче працювати, ставити мету, бути лояльним і не виявляти поведінки, яка не відповідає нормам.

Сумісність – це індикатор соціальної компетентності. Як ми виділяли раніше, вона є одним із важливих принципів формування колективу, успішна реалізація якого забезпечує високий рівень співробітництва, правильний розподіл обов'язків у відповідності зі здібностями, нахилами і бажаннями кожного члену колективу. Основою соціальної сумісності служать міжособові стосунки – система установок, очікувань, стереотипів, орієнтації, через які люди сприймають і оцінюють один одного; взаємозв'язки між людьми, які проявляються у характері і способах взаємних впливів, що люди виявляють один до одного у процесі сумісної діяльності і спілкування.

4. Тест "*Дослідження тривожності*" (*опитувальник Спілбергера*). Вимірювання тривожності як якості особистості особливо важливо, оскільки ця властивість багато у чому обумовлює поведінку суб'єкта. Певний рівень тривожності – природня і обов'язкова особливість активної особистості. Оцінка людиною свого стану у цьому відношенні є для неї суттєвим компонентом самоконтролю, самовиховання і самооцінки.

5. *Методика діагностики способів реагування на конфліктні ситуації* направлена на виявлення здатності до розв'язання конфліктів і проблем. Ця методика дозволяє виявити основні стратегії поведінки у потенційній зоні конфлікту (міжособових суперечок) і визначити рівень конфліктостійкості особи.

6. *Діагностика мотивації досягнення* (А. Мехрабіан). Мотивація досягнення виражається у потребі долати перешкоди і досягати високих показників у роботі, самоудосконалюватися: змагатися з іншими і випереджувати їх, реалізовувати свої таланти і тим самим підвищувати самоповагу. Даний тест призначений для діагностики двох мотивів особистості – прагнення до успіху і уникнення невдачі. З'ясовується, який із двох мотивів у людини домінує. Тест має дві форми – чоловічу (а) і жіночу (б).

7. *Діагностика соціальної емпатії*. Емоційна чуйність до переживань інших, яку називають у психології емпатією, відноситься до вищих моральних почуттів. Емпатія у формі співчуття або співпереживання (незалежно від того, чи то радість, чи сум), пов'язана з умінням людини "проникати" у світ почуттів інших людей. У різноманітних життєвих ситуаціях емоційний відгук залежить від адекватності сприйняття переживань людей і емоцій тварин, а також від уяви про причини, які спричинили до того чи іншого. Така чуйність стає збуджувальною силою, яка направлена на виявлення допомоги.

8. *Методика діагностики самооцінки*. Самооцінка є одним із найяскравіших показників стану особистості класного керівника. Вона обгрунтовано може розглядатися як показник соціальної компетентності.

9. *Методика "Локус контролю"* виявляє місце суб'єктивного контролю людини по відношенню до різних подій, ситуацій, областей життя і відображає швидше локалізацію відповідальності людини за значущі ситуації свого життя. Ця відповідальність може лежати на самій людині або назовні, на обставинах, на інших людях.

10. Завдяки методиці *соціометрії* можливе визначення, наскільки конкретний класний керівник приймає явні і негласні правила і вимоги, які існують у колективі. Таким чином, є можливість оцінити ступінь прийняття особи іншими, статус який займає людина, відповідні ролі, що виступає важливим показником соціальної компетентності.

Запропонований діагностичний інструментарій дозволяє фіксувати рівень розвитку соціальної компетентності класного керівника по кожному з виділених нами показників. При цьому передбачається, що по деяким змістовим елементам соціальної компетентності класний керівник може виявитися на більш високому чи низькому рівні, ніж той, який він демонструє загалом.

З метою виявлення та аналізу стану сформованості та розвитку соціальної компетентності класних керівників загальноосвітніх шкіл, нами було використано вищевказані методики у дослідно-пошуковій роботі. Дослідження проходили на базі Житомирської загальноосвітньої школи № 22 I-III ст., Камишуваської загальноосвітньої школи I-III ст. Запорізької області, Стрелковської загальноосвітньої школи I-III ст. Генічеського району Херсонської області.

Для кількісної оцінки рівня розвитку соціальної компетентності класних керівників ми означили їх цифрами від "1" (низький рівень) до "3" (високий рівень).

Таблиця 1.

Показники рівня розвитку соціальної компетентності класних керівників загальноосвітніх шкіл, які були залучені до експериментальної роботи

Кількість класних керівників	Рівень розвитку соціальної компетентності		
	Низький (А3 / %)	Середній (А3 / %)	Високий (А3 / %)
190	15 / 8	113 / 59	62 / 33

Як видно в таблиці рівень соціальної компетентності класних керівників є низьким у – 8 % класних керівників, середнім – 59 %, високим рівнем соціальної компетентності володіє – 33 % класних керівників. Аналізуючи результати дослідження, можна прийти до висновку, що рівень соціальної компетентності класних керівників загальноосвітніх шкіл є досить добре розвиненим та все ж є необхідність працювати у даному напрямку у подальшому.

У процесі професійної діяльності правильна організація пізнавальної, пошукової, науково-дослідницької та самостійної роботи класних керівників сприяє трансформації набутих знань у переконання та в їх практичну діяльність, сприяє розвитку мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів соціальної компетентності.

Аналіз планів виховної роботи школи, бесід із класними керівниками, керівництвом навчальних закладів свідчать про те, що важливе місце в системі виховної роботи належить формуванню соціальної компетентності учнів, педагогів, зокрема, формуванню в них умінь і навичок міжособистісної взаємодії, конструктивного вирішення конфліктів, активності, толерантності.

Велика увага в вищевказаних загальноосвітніх навчальних закладах приділяється формуванню відповідальності за доручену справу, моральних якостей, розвитку ініціативи та організаторських здібностей, виконання різних громадських доручень тощо.

Висновки. Отже можемо прийти до висновку, що навчально-виховний процес у школі є важливим чинником формування та розвитку соціальної компетентності особистості як учнів, так і педагогічного колективу. Проте нами встановлено, що професійна діяльність класних керівників зорієнтована переважно на здобуття знань і умінь, тобто на формування когнітивного компоненту соціальної компетентності. Водночас, ця підготовка не дає можливості розвивати повною мірою інші складові соціальної компетентності, не задовольняє потреб в оволодінні ними різними стилями й способами конструктивної міжособистісної взаємодії, розвитку їх досвіду адекватної поведінки в складних ситуаціях, формування у них чіткої соціальної позиції та соціальної зрілості, у даному напрямку необхідно працювати у подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Скірко Р. Л. Формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Р. Л. Сірко. – Запоріжжя, 2010. – 250 с.
2. Белицкая Г. Э. Субъект и социальная компетентность личности / Г. Э. Белицкая // Субъект и социальная компетентность личности : [сб. науч. тр.] / [под ред. А. В. Брушлинского]. – М. : ИП РАН, 1995. – 245 с.
3. Веселкова Н. В. Социальная компетентность взросления / Н. В. Веселкова, Э. В. Прямикова. – Екатеринбург : Изд-во. Урал. ун-та, 2005. – 290 с.
4. Куницына В. Н. Межличностное общение / Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погорыша В.М. – СПб : Питер, 2003. – 554 с.
5. Лукьянова И. И. Базовые потребности как основа развития социальной компетентности подростков / И. И. Лукьянова // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 41–47.
6. Постанова кабінету міністрів від 20.04.2011 року № 462 "Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти".

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Skirko R. L. Formuvannia sotsial'noi kompetentnosti maibutnix praktychnykh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidgotovky : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 [Forming the Prospective Practical Psychologists' Social Competence in the Process of the Professional Training] / R. L. Sirko. – Zaporizhzhia, 2010. – 250 s.
2. Belitskaia G. E. Sub'ekt i sotsial'naia kompetentnost' lichnosti [Subject and a Personality's Social Competence] / G. E. Biletskaia // Sub'ekt i sotsial'naia kompetentnost' lichnosti [Subject and Personality's Social Competence] : [sb. науч. tr.] / [pod red. A. V. Brushlinskogo]. – M. : IP RAN, 1995. – 245 s.
3. Veselkova N. V. Sotsial'naia kompetentnost' vzrosleniia [Social Competence of Maturing] / N. V. Veselkova, E. V. Priamikova. – Ekaterenburg : Izd-vo. Ural. un-ta, 2005. – 290 s.
4. Kunitsina V. N. Mezhlchnostnoe obshchenie [Interpersonal Intercourse] / Kunitsina V. N., Kazarinova N. V., Pogol'sha V. M. – SPb : Piter, 2003. – 554 s.
5. Lukianova I. I. Bazovye potrebnosti kak osnova razvitiia sotsial'noi kompetentnosti podrostkov [Basic Necessities as the Basis of the Teenagers' Social Competence Development] / I. I. Lukianova // Psikhologicheskaiia nauka i obrazovanie [Psychological Science and Education]. – 2001. – № 4. – S. 41–47.
6. Postanova kabinetu ministriv vid 20.04.2011 roku № 462 "Pro zatverzhennia Derzhavnogo standartu pochatkovoii zagal'noi osvity" [The Order of Cabinet of Ministries from 20.04.2011 № 462 "On the Establishment of the State Standard of the Primary General Education"].

Матеріал надійшов до редакції 05.08. 2013 р.

Мирная И. А. Анализ состояния сформированности социальной компетентности классных руководителей общеобразовательных школ.

В статье обращено внимание на трудности, с которыми сталкивается молодой человек, вступая в современную жизнь. Автором раскрывается сущность понятия "социальная компетентность", сделан обзор современных педагогических исследований этого понятия. Подчеркнута роль социальной компетентности в профессиональной деятельности классных руководителей общеобразовательных школ. В статье обращено внимание на сложность диагностики уровня формирования социальной компетентности в жизни человека. На основании исследований ученых выделена структура и содержательные элементы социальной компетентности. Автором раскрыты подобранные методики, с помощью которых можно определить уровень развития каждого содержательного элемента, и вообще социальной компетентности. В статье предоставлены результаты исследований уровня социальной компетентности классных руководителей общеобразовательных школ Украины, на базе которых проводились исследования. Также в статье даны рекомендации как усовершенствовать деятельность классных руководителей, чтобы повысить уровень их социальной компетентности.

Myrna I. O. The Analysis of the State Formation of the Comprehensive Schools Class Leaders' Social Competence.

The article pays the attention to the difficulties a young man faces while embarking into the contemporary life. The essence of the concept of social competence is revealed by the author; the review of current pedagogical researches as to this problem is made. The role of social competence in the comprehensive schools class leaders' professional activity is emphasized. The article pays the attention to the complication of diagnosis of the formation level of social competence in person's life. The structure and semantic elements of social competence are selected on the basis of scientists' researches. The author clears out the selected methods enabling to define the level of the development of each contents element and of social competence as a whole. The article represents the data of the research concerning the levels of comprehensive schools class leaders' social competence in Ukraine, on the basis of which the investigation has been conducted. It is indicated that the level of social competence for the class leaders of these schools is mainly intermediate, that testifies to the necessity of the development of new methods and forms of work to enhance the level of social competence. The author analyzes the factors, which influence on the development of class leaders' social competence, as well as the recommendations concerning the improvement of the class leaders' educational activity with the purpose to increase their level of social competence.